

# تأثیر آموزش راهبردهای فراشناختی بر خودراهبری در یادگیری، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت دانش آموزان متوسطه دوم شهرستان کوهدشت

✦ یاسر گراوند<sup>۱</sup> ✦ مریم صمدی طاهر گورابی<sup>۲</sup> ✦ حجت‌اله منصوره کرمانی<sup>۳</sup> ✦ رضا منصوره کرمانی<sup>۴</sup>

## چکیده:

این مطالعه با هدف تعیین تأثیر آموزش راهبردهای فراشناختی بر خودراهبری در یادگیری، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت دانش آموزان پسر انجام شده است. این پژوهش از نوع نیمه آزمایشی و طرح آن پیش از موزن - پس از موزن با گروه گواه بود. جامعه آماری شامل همه دانش آموزان پسر متوسطه دوم شهر کوهدشت در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بوده که تعداد آنها در مجموع ۱۹۲۳ نفر است. از این جامعه آماری ۴۰ دانش آموز (۲۰ نفر گروه آزمایش و ۲۰ نفر گروه گواه) به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب و به صورت تصادفی به گروه آزمایش و گواه گمارده شدند. هر دو گروه، پرسشنامه‌های یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی، خلاقیت و آگاهی فراشناختی را به عنوان پیش از موزن تکمیل کردند. سپس، آموزش راهبردهای فراشناختی به عنوان متغیر مستقل پژوهش در ۱۰ جلسه ۵۰ دقیقه‌ای، برای گروه آزمایش اجرا شد. پس از پایان آموزش، بار دیگر چهار ابزار پژوهش برای هر دو گروه آزمایش و کنترل به عنوان پس از موزن اجرا شد. داده‌های به دست آمده با روش آماری تحلیل کوواری بانس چندمتغیره تحلیل شدند. نتایج حاکی از آن بود که آموزش راهبردهای فراشناختی سبب افزایش یادگیری خودراهبر ( $p \leq 0/01$ )، گرایش به تفکر انتقادی ( $p \leq 0/01$ ) و خلاقیت ( $p \leq 0/01$ ) شده است. بر اساس نتایج به دست آمده از این مطالعه می‌توان به مدیران، مشاوران و به‌طور کلی مسئولان و سیاستگذاران آموزشی پیشنهاد کرد که برای بهبود و افزایش یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت دانش آموزان به نقش مهم و غیرقابل انکار راهبردهای فراشناختی عنایتی ویژه داشته باشند و زمینه ایجاد و تقویت این راهبردها را با آموزش راهبردهای فراشناختی در کارگاه‌های آموزشی و سمینارهای معتبر و آموزنده در دانش آموزان مدارس ایجاد کنند.

کلیدواژگان: راهبردهای فراشناختی، یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی، خلاقیت

© تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۲

© تاریخ دریافت: ۹۷/۱۲/۱۵

۱. دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول) ..... yasargaravand2015@gmail.com  
 ۲. کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران ..... maryam.samadi5301@gmail.com  
 ۳. کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی، دانشگاه پوعلی همدان ..... hmk1371@gmail.com  
 ۴. کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، دانشگاه شهید چمران اهواز ..... rmansouri.psychology@gmail.com

## مقدمه

از گذشته تا اکنون در تمام جوامع، حوزهٔ تعلیم و تربیت جایگاهی خاص داشته است و خواهد داشت. تغییر و تحول، پیشرفت و توسعه لازمۀ حیات علمی هر جامعه است. از مهم‌ترین شاخصهای تعیین‌کننده برای تحقق‌پذیری اهداف حوزه تعلیم و تربیت پرورش فراگیرانی متفکر، خلاق و خودراهر است (طباطبایی، ۱۳۹۴). یکی از مفاهیم مهم در یادگیری، مفهوم یادگیری خودراهر<sup>۱</sup> است که طی چند دهه گذشته، به یکی از اهداف اصلی آموزش و پرورش تبدیل شده است (قمی، مسلمی و محمدی، ۱۳۹۵).

یادگیری خودراهر در فرایندی است که در آن فراگیران مسئولیت شناسایی نیازهای آموزشی خود، برنامه‌ریزی، اجرا و ارزشیابی نتایج یادگیری خویش را به عهده دارند و با ابتکار و مستقل از دیگران برای دستیابی به اهداف یادگیری از پیش تعیین‌شده خویش تلاش و فعالیت می‌کنند (موریس<sup>۲</sup>، ۲۰۱۹). در واقع خودراهری عبارت است از کنترل، هدایت و تنظیم اعمال برای دستیابی به اهداف و کسب اطلاعات (پاریس و پاریس<sup>۳</sup>، ۲۰۰۱). خودراهری همچنین از جمله شایستگیهای لازم برای یادگیری مادام‌العمر است (محمدی‌مهر، ملکی، عباس‌پور و خوشدل، ۱۳۹۰).

یادگیرندگان خودراهر، افرادی فعال و خودجوش هستند که به‌جای منفعلانه انتظار کشیدن برای یادگیری واکنشی ابتکار عمل را در یادگیری به‌دست می‌گیرند. یادگیری آنها هدفمند و معنادار است و با توجه به داشتن انگیزه بالا، یادگیری آنها تداوم و پایداری بیشتری خواهد داشت. آنان مسئولیت‌پذیری بیشتری دارند و در یادگیری خویش از خودتنظیمی بالاتری برخوردارند (کادورین و همکاران<sup>۴</sup>، ۲۰۱۲). علاوه بر این، آنها از لحاظ مهارتهای مطالعه، مهارتهای فراشناختی و خلاقیت در سطح قابل‌قبولی قرار دارند (محمدی‌مهر و همکاران، ۱۳۹۰).

یکی دیگر از عوامل مؤثر بر پیشرفت فراگیران در امور تحصیلی و فعالیتهای یادگیری، تفکر انتقادی<sup>۵</sup> است. تفکر و مهارت درست اندیشیدن از جمله مسائل مهمی است که از گذشته‌های دور ذهن اندیشمندان گوناگون را به خود مشغول کرده است. در حال حاضر نیز از اساسی‌ترین اهداف نظام تعلیم و تربیت، پرورش فراگیرانی است که از توانایی تفکر نقادانه برخوردار باشند (پال و الدر<sup>۶</sup>، ۲۰۱۹). تفکر انتقادی به منزلهٔ توانایی دستیابی به نتایج منطقی بر اساس مشاهده اطلاعات در نظر گرفته می‌شود (وکسلر<sup>۷</sup> و همکاران، ۲۰۱۸). افراد برخوردار از تفکر نقادانه دارای ویژگیهایی مانند پذیرندگی ایده‌های

1. Self-directed learning
2. Morris
3. Paris, S. G. & Paris, A. H.
4. Cadorin et al.
5. Critical thinking
6. Paul & Elder
7. Wechsler

جدید، انعطاف‌پذیری، تمایل به تغییر، خلاقیت، تحلیلی بودن، پراثری بودن، خطرپذیری، بر خورداری از معرفت و مشاهده‌گری اند (پوپیل<sup>۱</sup>، ۲۰۱۱). از جمله موانع تفکر انتقادی سیاستها و رسالتهای نظام آموزشی، شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه و شرایط موجود در زمینه تربیت معلم، محتوا و اهداف روش تدریس است (علیپور، ۱۳۹۵). در این راستا، کلوج، بلک و وارثن<sup>۲</sup> (۲۰۰۹) ابراز می‌دارند که دارا بودن اطلاعات فراوان بدون دانستن نحوه به کارگیری این اطلاعات در حیطه‌های گوناگون زندگی اهمیت چندانی ندارد، بنابراین لازم است که یادگیرندگان سطوح عالی تفکر و خودشناسی را به دست آورند و در فرایندهای شناختی و حل مسأله که از نموده‌های فراشناخت هستند به تبحر کافی برسند (صفرزاده و مرعشیان، ۱۳۹۴). نگرانی در زمینه ضعف تفکر انتقادی در یادگیرندگان به یک کشور یا منطقه خاص محدود نمی‌شود بلکه می‌توان گفت که تقریباً همه نظامهای آموزشی دنیا را شامل می‌شود (استاپلتون<sup>۳</sup>، ۲۰۱۱). توسعه چنین تفکری نیازمند تجدیدنظر در روشهای تدریس است که بسیاری از این روشهای تدریس متکی به معلم متأسفانه نه تنها منجر به توسعه تفکر انتقادی فراگیران نمی‌شوند، بلکه به وخامت بیشتر مشکلات یادگیری یادگیرندگان می‌انجامد (لی و بویل<sup>۴</sup>، ۲۰۰۸). این در حالی است که پژوهشهای افرادی مانند جاکوب<sup>۵</sup> (۲۰۱۲)، امیر<sup>۶</sup> (۲۰۰۹) و لوکاس<sup>۷</sup> (۲۰۱۹) نشان داده‌اند افرادی که تفکر انتقادی بالاتر دارند، از پیشرفت تحصیلی بالاتر نیز برخوردارند، از این رو پرورش این نوع از تفکر در دانش‌آموزان می‌تواند زمینه موفقیت بیشتر آنان را در امور تحصیلی فراهم کند.

همچنین صاحب‌نظران، خلاقیت<sup>۸</sup> را دانشی اساسی برای هرگونه تغییر و نوآوری و عاملی ضروری در شتاب بخشیدن به نوآوریهای علمی و فناورانه بشر به‌شمار می‌آورند. پژوهشهای صورت گرفته نشان می‌دهند که پایه حرکات نوین در آینده خلاقیت و میزان بهره‌گیری از تفکر خلاق است، بنابراین، یکی از چالشهای جدی و قابل پیش‌بینی بشر در آینده میزان بهره‌گیری از ذهنها و شخصیتهای خلاق در حوزه‌های مختلف علمی، پژوهشی و فناورانه است (پیرخانی، برجلی، دلاور و اسکندری، ۱۳۸۸). پژوهشهای صورت گرفته در زمینه خلاقیت نشان داده‌اند که خلاقیت خصیصه‌ای نیست که افرادی خاص آن را دارا باشند و می‌توان آن را با به کار بردن شیوه‌های مناسب آموزشی در افراد پرورش داد (کرمی، کرمی و هاشمی، ۱۳۹۲).

با وجود این در تبیین خلاقیت نظریه‌های گوناگون وجود دارد که هر کدام در جای خود توضیحی

1. Popil
2. Celuch, Black & Warthan
3. Stapleton
4. Lee & Boyle
5. Jacob
6. Emir
7. Lucas
8. Creativity

روشن‌گرانه برای عوامل تأثیرگذار بر خلاقیت ارائه داده‌اند. هنسی و آمابیل<sup>۱</sup> (۲۰۱۲) معتقدند که خلاقیت پدیده‌ای اجتماعی است و منشأ آن در نیازها، مقتضیات جامعه و شرایط خانوادگی است. تورنس<sup>۲</sup> (۱۹۷۹)؛ به نقل از کولوگلو و آساس‌اوغلو<sup>۳</sup>، (۲۰۱۰) اعتقاد دارد که خلاقیت یک ویژگی شخصی است، یعنی به عواملی مانند انگیزش، هیجان، عواطف، احساسات، تجربه‌ها و یادگیریهای شخصی وابسته است. همچنین وی بر این باور بود که خلاقیت، احساس شکاف، اختلال یا از میان رفتن عناصر و بسط دادن عقایدی در رابطه با مفروضات، آزمایش آنها، مقایسه نتایج، تغییر و آزمون دوباره آنها است. علاوه بر این وی خلاقیت را به مثابه بخشی از عقاید بدیع، یک دیدگاه متمایز، یا یک نگاه نوین به مسأله، یک قدم موفق به سمت ناشناخته‌ها، شکستن قالبها و باز بودن برای کسب تجارب جدید به شمار می‌آورد. کاستلو<sup>۴</sup> اعتقاد دارد که فرایند خلاقیت در قالب ایده‌ها، افکار، تصاویر، رنگها، اشکال، تخیلات، رؤیاها، هیجانانگیز و احساسات بی‌بدیلی ظاهر می‌شود که در ضمیر خودآگاه شخص وجود دارند (کاستلو، ۲۰۰۸؛ به نقل از احدی، رضایی، دلاور و پادروند، ۱۳۹۲). افرادی مانند استرنبرگ<sup>۵</sup> (۲۰۱۸) و چیکسنت‌میهای<sup>۶</sup> (۱۹۹۶) اعتقاد دارند که خلاقیت پدیده‌ای چند متغیری است و عواملی مانند جامعه، خانواده، شخصیت و تواناییهای شناختی همزمان بر آن اثرگذارند. برخی نیز مانند گیلفورد<sup>۷</sup> (۱۹۶۷) بر این عقیده‌اند که خلاقیت بعد فراشناختی دارد و با فرایندهای عالی مانند تفکر، هوش، تخیل و پردازش اطلاعات ارتباط دارد. از آنجایی که دانش‌آموزان قسمت بسیاری از زندگی کودکی و نوجوانی خود را در نظام آموزش رسمی سپری می‌کنند، طبیعی است که برنامه‌های آموزشی و درسی بر تجارب آنها بسیار اثرگذارند (قلتاش، اوجی‌نژاد و برزگر، ۱۳۸۹).

از متغیرهایی که پژوهشهای متعدد نشان داده‌اند بر تفکر انتقادی (دامایانتی، کاسویتا و نوئر<sup>۸</sup>، ۲۰۱۹؛ آکیوز، سمسایتیک و کسر<sup>۹</sup>، ۲۰۱۵؛ مگنو<sup>۱۰</sup>، ۲۰۱۰ و انتظاری و فروزنده، ۱۳۹۶)، خودراهبری (بایاندیر و داگال<sup>۱۱</sup>، ۲۰۱۶؛ غلام‌شاهیان و اوجی‌نژاد، ۲۰۱۶؛ سعید، علی‌نژاد و گودرزی، ۱۳۹۴) و خلاقیت (کیم و لی<sup>۱۲</sup>، ۲۰۱۸؛ گوتیئرز-براووس<sup>۱۳</sup> و همکاران، ۲۰۱۳؛ قلتاش و همکاران، ۱۳۸۹؛ کرمی و همکاران،

1. Hennessey & Amabile
2. Torrance
3. Kuloğlu & Asasoglu
4. Costelloe
5. Sternberg
6. Csikszentmihalyi
7. Guilford
8. Damayanti, Caswita & Noer
9. Akyüz, Samsa Yetik & Keser
10. Magno
11. Bayındır & Dağal
12. Kim & Lee
13. Gutierrez-Braojos

۱۳۹۲ و هارگروو و نیتفلت<sup>۱</sup>، ۲۰۱۵) اثرگذارند، راهبردهای فراشناختی<sup>۲</sup> هستند. علاوه بر پژوهشهای ذکرشده که ارتباط مستقیم میان راهبردهای فراشناختی با تفکر انتقادی، خودراهبری در یادگیری و خلاقیت را نشان می‌دهند، افرادی همچون آلجی و یوکسل<sup>۳</sup> (۲۰۱۲)، اسوالاندر و تاوبه<sup>۴</sup> (۲۰۰۷) و پرویز و شریفی (۱۳۹۰) در پژوهشهای خود به این نتیجه رسیده‌اند که راهبردهای فراشناختی بر عملکرد تحصیلی و موفقیت یادگیرندگان در امور تحصیلی اثری مثبت دارند. از این گذشته، یافته‌های مطالعه کیفی برج<sup>۵</sup> (۲۰۱۷) بیانگر این بودند که یادگیری فراشناختی بر موفقیت دانشجویان اثرگذار است، یعنی توانایی کاربرد و انتقال آموخته‌های آنها بیشتر می‌شود. همچنین، طاهری، زارعی و هدایت‌زاده (۲۰۱۹) در پژوهشی کیفی نشان داده‌اند که راهبردهای فراشناختی بر درک شنیداری یادگیرندگان اثر مثبت دارند. همچنین، در پژوهش کوتلوترک و یومرو<sup>۶</sup> (۲۰۱۷) یافته‌های به‌دست آمده از مصاحبه با یادگیرندگان حاکی از این بود که آموزش راهبردهای فراشناختی مهارت‌های خواندن یادگیرندگان را افزایش داده است.

مفهوم فراشناخت را ابتدا فلاول<sup>۷</sup> (۱۹۷۶) مطرح کرده است تا به تبیین و توجیه دانش فرد در مورد فرایندها و تولیدات شناختی و نظارت بر این فرایندها بپردازد. فراشناخت به آگاهی انسان از نظام شناختی خود و کنترل و نظارت بر آن گفته می‌شود. جوزف<sup>۸</sup> (۲۰۰۹) اظهار می‌دارد که نظام شناختی انسان از طریق عملیات اجرایی مرکزی برنامه‌ریزی، نظارت، ارزیابی و تنظیم می‌شود. عملیات اجرایی یاد شده، همان راهبردهای فراشناختی‌اند. بنابراین کارکرد اصلی راهبردهای فراشناختی، تعیین هدف، برنامه‌ریزی، نظارت، سازمان‌دهی و اصلاح سیستم شناختی فرد است.

در فراشناخت دو مؤلفه مهم را باید از همدیگر متمایز کرد. نخست، دانش فراشناختی شخص از خودش، به‌عنوان پردازشگر اطلاعات و مؤلفه دوم فرایندها و راهبردهای نظم‌دهنده، کنترل‌کننده و نظارت‌کننده است (جوزف، ۲۰۰۹؛ بیکر<sup>۹</sup>، ۱۹۸۹). دانش فراشناختی ارتباط دارد به آنچه شخص در مورد خودش یا به‌طور کلی در مورد شناخت می‌داند (شراو و ماشمن<sup>۱۰</sup>، ۱۹۹۵)، اما مؤلفه دوم فراشناخت یعنی تجربه فراشناختی کارکردهای گوناگون دارد که از میان آنها می‌توان به نظم‌بخشی به فرایندهای

1. Hargrove & Niefert
2. Metacognitive strategies
3. Alci & Yüksel
4. Swalander & Taube
5. Bretsch
6. Kutluturk & Yumru
7. Flavell
8. Joseph
9. Baker
10. Schraw & Moshman

شناختی (پاریس و جاکوبز<sup>۱</sup>، ۱۹۸۴)، تنظیم و نظارت فکر (کراس<sup>۲</sup> و پاریس، ۱۹۸۸) و فعالیتهای خودگردان (گلور و برونینگ، ۱۹۹۰، ترجمه خرازی، ۱۳۷۵) اشاره کرد. تجارب فراشناختی از نظر آگاهانه بودن یا نبودن به دو دسته تقسیم می‌شوند. از میان این دو، تجارب آگاهانه فراشناخت در تعلیم و تربیت اهمیت بسیار دارند. تجارب آگاهانه‌ای که به تنظیم و نظارت بر فعالیتهای شناختی می‌پردازند راهبردهای فراشناختی نام دارند (جوزف، ۲۰۰۹).

کوهن<sup>۳</sup> (۱۹۸۹) معتقد است مشکلات بسیاری که فراگیران در استدلال علمی دارند به سبب ندانستن چگونگی به‌کارگیری مهارتهای فراشناختی است و پیشنهاد می‌کند که در کسب مهارتهای فراشناختی به فراگیران کمک شود. محققان و نظریه‌پردازان عملکردهای شناختی را قابل تغییر و آموزش می‌دانند و اعتقاد دارند که آموزش راهبردهای فراشناختی به فراگیران این امکان را می‌دهد که روی فعالیتهای شناختی خویش تفکر کنند و روند یادگیری خود را بهبود بخشند (جوزف، ۲۰۰۹). با توجه به مطالب بالا هدف پژوهش حاضر آموزش راهبردهای فراشناختی و تعیین اثربخشی این آموزش بر گرایش به تفکر انتقادی، خودراهبری در یادگیری و خلاقیت دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان کوهدشت بوده است. پژوهشگران در این پژوهش در پی آزمون فرضیه‌های زیرند:

۱. آموزش راهبردهای فراشناختی بر خودراهبری در یادگیری دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان کوهدشت مؤثر است.
۲. آموزش راهبردهای فراشناختی بر گرایش به تفکر انتقادی دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان کوهدشت مؤثر است.
۳. آموزش راهبردهای فراشناختی بر خلاقیت دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان کوهدشت مؤثر است.

## ■ روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع نیمه‌تجربی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه گواه است. در این پژوهش آموزش راهبردهای فراشناختی به منزله متغیر مستقل و یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت به منزله متغیر وابسته در نظر گرفته شده‌اند.

### ● جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش، دانش‌آموزان پسر متوسطه دوم مدارس دولتی شهر کوهدشت در سال تحصیلی ۹۸ - ۱۳۹۷ بوده که تعداد آنها ۱۹۳۳ نفر است. از این جامعه آماری ۴۰ دانش‌آموز به

1. Jacobs  
2. Cross  
3. Kuhn

روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی چندمرحله‌ای انتخاب شدند. به این صورت که از میان مدارس شهرستان کوههدشت، دو مدرسه متوسطه دوم پسرانه به صورت تصادفی انتخاب شدند. سپس از هر مدرسه یک کلاس متوسطه دوم (هر کلاس ۲۰ نفر) به صورت تصادفی انتخاب و دو کلاس به روش تصادفی به دو گروه آزمایش و کنترل تقسیم شدند. آزمودنیهای فاقد ملاکهای ورودی شامل جنسیت پسر، عملکرد هوشی متوسط (بالتر از ۸۵) یا بیشتر، زندگی با پدر و مادر و محدوده سنی ۱۷-۱۵ سال از مطالعه کنار گذارده شدند. بر این اساس، ۴۰ دانش‌آموز پسر در فرایند مطالعه به‌عنوان نمونه آماری اولیه انتخاب شدند که در مرحله دوم به‌طور تصادفی به گروه آزمایش و کنترل گمارده شدند ( $n_1 = n_2 = 20$ ).

### ● ابزارهای پژوهش

**الف) پرسشنامه یادگیری خودراهبر:** در این پژوهش برای گردآوری داده‌های مربوط به یادگیری خودراهبر از مقیاس آمادگی برای خود راهبری فیشر، کینگ و تاگو<sup>۱</sup> (۲۰۰۱) استفاده شد. این مقیاس یک ابزار خودسنجی و شامل ۴۰ گویه است که برای اولین بار فیشر و همکاران (۲۰۰۱) آن را ساخته و اعتباریابی کرده‌اند. در این مقیاس آزمودنیها به یک مقیاس پنج‌درجه‌ای روی طیف لیکرت (بسیار زیاد = ۵ و بسیار کم = ۱) پاسخ می‌دهند و حداقل و حداکثر نمره‌ای که به دست می‌آورند به ترتیب برابر با ۴۰ و ۲۰۰ است. یافته‌های فیشر و همکاران (۲۰۰۱) آن را در استرالیا نشان داده است که پایایی کلی این ابزار به روش آلفای کرونباخ ۰/۹۲، برای زیرمقیاس خودمدیریتی ۰/۸۵، رغبت به یادگیری ۰/۸۴ و خودکنترلی ۰/۸۳ گزارش شده است. همچنین روایی این مقیاس به روش تحلیل عاملی تأییدی مطلوب گزارش شده است. پایایی این مقیاس در مطالعه نادی و سجادیان (۱۳۸۵) به روش آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۸۲ و برای خرده‌مقیاسهای خودمدیریتی ۰/۷۸، رغبت به یادگیری ۰/۷۱ و خودکنترلی ۰/۶۰ به دست آمده است.

**ب) پرسشنامه گرایش به تفکر انتقادی:** مقیاس گرایش به تفکر انتقادی را ریکتس<sup>۲</sup> (۲۰۰۳) ساخته که دارای سه زیرمقیاس نوآوری (۱۱ گویه)، بلوغ شناختی (۹ گویه) و اشتغال ذهنی (۱۳ گویه) است که در مجموع ۳۳ گویه دارد و نمره‌گذاری آن بر اساس طیف لیکرت ۵ درجه‌ای (کاملاً مخالفم = ۱ تا کاملاً موافقم = ۵) است و پاسخ‌دهنده در نهایت نمره‌ای میان ۳۳ تا ۱۶۵ به دست می‌آورد. ریکتس (۲۰۰۳)، پایایی سه زیرمقیاس نوآوری، بلوغ شناختی و اشتغال ذهنی را به ترتیب ۰/۷۹، ۰/۷۵ و ۰/۸۹ گزارش کرده است. علاوه بر این از آنجایی که این مقیاس بر مبنای کار اصلی فاسیونه<sup>۳</sup> (۱۹۹۰) تهیه شده روایی سازه آن نیز قابل قبول تلقی شده است. در اعتباریابی

1. Fisher, King & Tague
2. Ricketts
3. Facione

به عمل آمده روی دانشجویان ضریب پایایی زیرمقیاس نوآوری ۰/۷۵، بلوغ شناختی ۰/۵۷ و اشتغال ذهنی ۰/۸۶ به‌دست آمده است (امیرپور، ۱۳۹۱).

**ج) پرسشنامه خلاقیت:** این آزمون بر اساس نظریه تورنس درباره خلاقیت است (عابدی، ۱۳۷۲). این پرسشنامه ۶۰ سؤال سه‌گزینه‌ای دارد که از چهار خرده‌آزمون سیالی (۲۲ گویه)، بسط (۱۱ گویه)، ابتکار (۱۶ گویه) و انعطاف‌پذیری (۱۱ گویه) تشکیل شده است. نمره‌گذاری این پرسشنامه به این صورت است که نمره یک برای خلاقیت پایین، نمره دو برای خلاقیت متوسط و نمره سه برای خلاقیت بالا در نظر گرفته می‌شود. مجموع نمرات کسب شده در هر خرده‌آزمون، نمایانگر نمره آزمودنی در آن بخش است و مجموع نمرات در چهار خرده‌آزمون، نمره کلی خلاقیت او را نشان می‌دهد. دامنه نمره کل خلاقیت هر آزمودنی ۶۰ تا ۱۸۰ خواهد بود. پایایی آزمون با استفاده از روش بازآزمایی برای خرده‌آزمون سیالی ۰/۸۵، ابتکار ۰/۸۲، انعطاف‌پذیری ۰/۸۴ و بسط ۰/۸۰ به‌دست آمده است (عابدی، ۱۳۷۲). ضریب همسانی درونی با روش آلفای کرونباخ برای خرده‌آزمونهای سیالی، انعطاف‌پذیری، ابتکار و بسط روی ۲۲۷۰ دانش‌آموز اسپانیایی به ترتیب ۰/۷۵، ۰/۶۶، ۰/۶۱ و ۰/۶۱ به‌دست آمده است (آزمندی، ویلا و عابدی، ۱۹۹۶).

**د) پرسشنامه آگاهی فراشناختی:** مقیاس آگاهی فراشناختی را شر او و دنیسون<sup>۲</sup> (۱۹۹۴) به‌منظور بررسی فراشناخت یادگیرندگان نوجوان و بزرگسال ابداع کرده‌اند. این مقیاس دارای ۵۲ گویه است که عوامل متمایز دانش شناخت و تنظیم شناخت را در بر می‌گیرد. دانش شناخت دارای ۱۷ گویه و شامل سه فرایند فرعی دانش بیانی، دانش روشی و دانش موقعیتی است. تنظیم شناخت دارای ۳۵ گویه و شامل پنج فرایند فرعی برنامه‌ریزی، راهبردهای مدیریت اطلاعات، وارسی ادراک، راهبردهای عیب‌زدایی و ارزیابی فرایند یادگیری است. نمره‌گذاری این مقیاس بر اساس طیف لیکرت ۵ درجه است و حداقل نمره در آن ۵۲ و حداکثر نمره ۲۶۰ است. شر او و دنیسون (۱۹۹۴) پایایی این مقیاس را با روش آلفای کرونباخ ۰/۹۳ گزارش کرده‌اند. پایایی و روایی این ابزار را محققان متفاوت (کوچینیو<sup>۳</sup>، ۲۰۰۶؛ پلنتس<sup>۴</sup>، ۲۰۰۰؛ شر او و دنیسون، ۱۹۹۴؛ دلاورپور، ۱۳۷۶ و متحدی، ۱۳۸۶) مطلوب گزارش کرده‌اند.

## ● نحوه اجرای پروتکل

پروتکل آموزشی مهارت‌های فراشناختی که طی ۱۰ جلسه ۵۰ دقیقه‌ای به دانش‌آموزان گروه آزمایش برای ارتقای یادگیری خودراهربر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت آنان ارائه شده، به شرح جدول ۱ است.

1. Villa
2. Dennison
3. Coutinho
4. Plants

**جدول ۱.** پروتکل آموزش مهارت‌های فراشناختی (غربی و نقشبندی، ۱۳۹۳)

جلسه	محتوا	توصیف
۱	شرح اهداف و گرفتن پیش‌آزمون	پس از برقراری ارتباط و آمادگی دانش‌آموزان، اهداف برنامه به اختصار برای دانش‌آموزان بیان شد و از آنان پیش‌آزمون گرفته شد.
۲	معرفی راهبردهای شناختی	با توجه به ارتباط مستقیم راهبردهای شناختی با راهبردهای فراشناختی دانش‌آموزان، در این جلسه به اختصار راهبردهای شناختی شامل تکرار و مرور، بسط و گسترش معنایی و سازمان‌دهی، با ارائه مثال برای دانش‌آموزان توضیح داده شدند
۳	تحلیل چگونگی برخورد با موضوع یادگیری و انتخاب راهبردهای شناختی	در مورد انتخاب راهبردهای شناختی مناسب برای هر موضوع یادگیری و تأثیر آن بر صرفه‌جویی در وقت و ذخیره بهتر مطالب در حافظه بلندمدت بحث شد.
۴	تعریف و معرفی راهبردهای فراشناختی	در این جلسه ضمن تعریف راهبردهای فراشناختی برای دانش‌آموزان به معرفی و تعریف سه راهبرد برنامه‌ریزی، کنترل و نظارت و نظم‌دهی پرداخته شد.
۵	آموزش راهبرد برنامه‌ریزی	در این جلسه درباره تعیین هدف برای مطالعه و پیش‌بینی زمان و سرعت لازم برای مطالعه بحث شد.
۶	آموزش راهبرد نظارت و کنترل	در این جلسه درباره ارزشیابی پیشرفت، نظارت بر توجه، طرح سؤال ضمن مطالعه و یادگیری بحث صورت گرفت.
۷	آموزش راهبرد نظارت و کنترل	درباره راهبردهای دیگر کنترل و نظارت یعنی کنترل زمان و سرعت مطالعه و پیش‌بینی سؤالات امتحانی برای دانش‌آموزان بحث شد.
۸	آموزش راهبرد نظم‌دهی	در این جلسه در مورد راهبرد نظم‌دهی با تأکید بر تعدیل سرعت مطالعه و اصلاح یا تغییر راهبرد شناختی در صورت نیاز، بحث شد.
۹	گروه‌بندی دانش‌آموزان و دادن تمرین به آنان	در این جلسه دانش‌آموزان گروه‌بندی شدند و با مشورت با اعضای هر گروه از آنها خواسته شد یک فصل از کتاب درسی جامعه‌شناسی را انتخاب کنند و راهبردهای فراشناختی برنامه‌ریزی، کنترل و نظارت و نظم‌دهی را در مورد آن به کار بگیرند.
۱۰	تشکر از مشارکت کنندگان و اجرای پس‌آزمون	در این جلسه، ضمن تشکر از همه دانش‌آموزان برای شرکت در این برنامه آموزشی از همه آنها (گروه آزمایش و گروه کنترل) پس‌آزمون به عمل آمد.

### ● نحوه اجرا

روش اجرای آزمایش به این شرح بود که پس از تشکیل گروه‌ها، ابتدا یک پیش‌آزمون به عمل آمد. سپس در گروه آزمایش به مدت ۱۰ جلسه و در هر جلسه به مدت ۵۰ دقیقه آموزش راهبردهای فراشناختی به‌صورت کارگاهی ارائه شد. پس از پایان دوره آموزشی، از هر دو گروه آزمایش و کنترل پس‌آزمون گرفته شد. برای شرکت‌کنندگان در گروه کنترل، پس از پایان آزمایش برای افرادی که داوطلب شرکت در دوره آموزش راهبردهای فراشناختی بودند، یک دوره آموزشی برگزار شد.

## یافته‌ها

جدول ۲. شاخصهای آمار توصیفی متغیرهای پژوهش (تعداد ۴۰)

انحراف استاندارد	میانگین		گروه	متغیر
	پیش‌آزمون	پس‌آزمون		
۱۲/۲۵	۱۱/۰۶	۱۳۳/۱۲	۱۳۲/۳۵	آگاهی فراشناختی
۱۵/۴۵	۱۳/۱۴	۱۴۵/۷۵	۱۳۳/۱۶	
۸/۲۶	۹/۳۴	۹۴/۸۸	۹۵/۱۶	یادگیری خودراهبر
۱۱/۱۴	۸/۷۶	۱۱۵/۴۵	۹۶/۰۴	
۷/۱۳	۶/۴۴	۸۶/۰۴	۸۵/۱۷	گرایش به تفکر انتقادی
۹/۳۶	۶/۴۹	۱۰۲/۵۵	۸۵/۷۴	
۵/۲۴	۵/۷۲	۸۱/۸۵	۸۲/۲۷	خلاقیت
۸/۳۵	۶/۰۵	۹۷/۱۵	۸۳/۰۴	

پیش از تحلیل داده‌ها، مفروضه‌های تحلیل کوواریانس چند متغیری شامل نرمال بودن، خطی بودن، عدم همخطی چندگانه، همگنی واریانسها و همگنی شیبهای رگرسیون مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای متغیرهای پژوهش در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. نتایج نرمال بودن متغیرهای پژوهش در دو گروه

سطح معناداری	Z	زمان اندازه‌گیری	گروه	متغیر
۰/۷۲	۰/۳۳	پیش‌آزمون	کنترل	آگاهی فراشناختی
۰/۶۰	۰/۴۰	پس‌آزمون		
۰/۶۳	۰/۴۵	پیش‌آزمون	آزمایش	
۰/۴۵	۰/۷۶	پس‌آزمون		

ادامه جدول ۳.

متغیر	گروه	زمان اندازه‌گیری	Z	سطح معناداری
یادگیری خودراهبر	کنترل	پیش‌آزمون	۰/۷۰	۰/۴۲
		پس‌آزمون	۰/۷۵	۰/۳۴
	آزمایش	پیش‌آزمون	۰/۷۲	۰/۳۸
		پس‌آزمون	۰/۸۵	۰/۲۷
گرایش به تفکر انتقادی	کنترل	پیش‌آزمون	۰/۸۰	۰/۳۲
		پس‌آزمون	۰/۷۶	۰/۴۳
	آزمایش	پیش‌آزمون	۰/۶۵	۰/۴۶
		پس‌آزمون	۰/۴۲	۰/۵۸
خلاقیت	کنترل	پیش‌آزمون	۰/۷۴	۰/۴۱
		پس‌آزمون	۰/۶۳	۰/۴۵
	آزمایش	پیش‌آزمون	۰/۴۴	۰/۵۲
		پس‌آزمون	۰/۳۹	۰/۷۱

همچنین نتایج حاصل از بررسی خطی بودن رابطه میان متغیرهای وابسته، نشان داد که رابطه خطی میان پیش‌آزمونها و پس‌آزمونهای متغیرهای وابسته وجود دارد. همچنین نتایج آزمون ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که ضریب همبستگی میان پس‌آزمون همه متغیرهای وابسته کمتر از ۰/۹ است، بنابراین پیش‌فرض عدم همخطی چندگانه نیز رعایت شده است. بررسی همگنی واریانسها نشان داد که مقدار  $F$  حاصل از آزمون همگنی واریانسها در متغیر یادگیری خودراهبر ( $F=۰/۰۲$  و  $P=۰/۶۴$ )، گرایش به تفکر انتقادی ( $F=۱/۰۷$  و  $P=۰/۲۹$ ) و خلاقیت ( $F=۱/۰۴$  و  $P=۰/۳۳$ ) معنادار نیستند، بنابراین فرض همگنی واریانسها تأیید شد. روش استاندارد دیگر برای ارزیابی برابری ماتریسهای کوواریانس آزمون ام‌باکس است، که در آن معنادار بودن آماری ( $p \leq ۰/۰۱$ )

شاخص ناهمگنی یا نابرابری محسوب می‌شود. در این پژوهش، نتایج برابری ماتریسهای واریانس-کوواریانس آزمون ام باکس نشان داد که مقدار آماره آزمون ام باکس به‌دست آمده  $5/06$  است که در سطح  $P=0/46$  معنادار نیست. بنابراین این آزمون نیز همگنی واریانسها را تأیید می‌کند. علاوه بر این، بررسی آزمون همگنی شیبهای رگرسیون نشان داد که آزمونهای  $F$  تعامل گروه با پیش‌آزمون یادگیری خودراهبر یادگیری خودراهبر ( $F=0/25$  و  $P=0/82$ )، گرایش به تفکر انتقادی ( $F=0/33$  و  $P=0/63$ ) و خلاقیت ( $F=0/22$  و  $P=0/94$ ) معنادار نیستند. بنابراین مفروضه همگنی شیبهای رگرسیون نیز رعایت شده است. برای بررسی اثر برنامه آموزشی، تحلیل کوواریانس چند متغیری روی میانگینهای نمره‌های پس‌آزمون یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت صورت گرفت (جدول ۴).

جدول ۴. نتایج حاصل از تحلیل کوواریانس چند متغیری

شاخص	مقدار	F	df فرضیه‌ها	df خطا	P	Eta	توان آماری
اثر پیلایی	0/842	98/25	3	31	$p \leq 0/001$	0/88	1
لامبدای ویلکز	0/119	98/25	3	31	$p \leq 0/001$	0/88	1
اثر هتلینگ	6/545	98/25	3	31	$p \leq 0/001$	0/88	1
بزرگ‌ترین ریشه‌روی	6/545	98/25	3	31	$p \leq 0/001$	0/88	1

همانطور که در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود، تفاوتی معنادار در ترکیب خطی نمرات یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت با توجه به گروه وجود دارد ( $F = 98/25, P = 0/001$ ) و  $0/119$  لامبدای ویلکز). مجذور اتا نشان می‌دهد که  $0/88$  از واریانس متغیر وابسته با متغیرهای گروه‌بندی (آزمایش و کنترل) تعیین می‌شود.

**جدول ۵.** نتایج حاصل از تحلیل کوواریانس یک‌طرفه برای اثرهای راهبردهای فراشناختی بر یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت

متغیر	منبع تغییرات	SS	df	MS	F	P	Eta	توان آماری
یادگیری خودراهبر	پیش‌آزمون	۴/۴۲	۱	۴/۴۲	۰/۰۰۰	۰/۹۹۶	۰/۰۰۰	۱
	گروه	۹۳۵/۴۸۲	۱	۹۳۵/۴۸۲	۲۶۴/۴۸۴	۰/۰۰۱	۰/۴۸	
	خطا	۱۳۲/۲۳۵	۳۷	۳/۵۷۳				
	کل	۱۰۷۲/۱۳۷	۳۹					
گرایش به تفکر انتقادی	پیش‌آزمون	۳/۳۱	۱	۳/۳۱	۰/۰۵۲	۰/۸۲۴	۰/۰۰۱	۱
	گروه	۸۹۴/۳۲۶	۱	۸۹۴/۳۲۶	۱۹۵/۶۵۲	۰/۰۰۱	۰/۴۶	
	خطا	۱۶۹/۱۲۸	۳۷	۴/۵۷۱				
	کل	۱۰۶۶/۶۷۴	۳۹					
خلاقیت	پیش‌آزمون	۳/۱۲	۱	۳/۱۲	۰/۰۵۸	۰/۸۶۲	۰/۰۰۱	۱
	گروه	۷۴۶/۲۵۶	۱	۷۴۶/۲۵۶	۱۴۲/۰۰۸	۰/۰۰۱	۰/۴۴	
	خطا	۱۹۴/۴۵۲	۳۷	۵/۲۵۵				
	کل	۹۴۳/۸۲۸	۳۹					

نتایج جدول ۵ نشان‌دهنده این است که مداخله آموزش راهبردهای فراشناختی سبب افزایش نمرات یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت در پس‌آزمون گروه آزمایش شده است. ضرایب اتا نیز نشان می‌دهند که ۴۸٪ از واریانس متغیر یادگیری خودراهبر، ۴۶٪ از واریانس متغیر گرایش به تفکر انتقادی و ۴۴٪ از واریانس متغیر خلاقیت با آموزش راهبردهای فراشناختی تبیین شده است.

## بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر آموزش راهبردهای فراشناختی بر یادگیری خودراهبر، گرایش به تفکر انتقادی و خلاقیت دانش‌آموزان پسر متوسطه دوم به انجام رسیده است. نتایج پژوهش نشان داده که دانش‌آموزانی که در دوره آموزش راهبردهای فراشناختی شرکت کرده‌اند از خودراهبری بیشتری در یادگیری برخوردارند. این یافته پژوهش را می‌توان همسو دانست با پژوهش‌های نادعلی، گردان‌شکن و گل‌پرور (۱۳۹۰) که در مطالعه‌ای با عنوان "تأثیر آموزش تفکر انتقادی، حل مسأله و فراشناخت بر یادگیری خودراهبر در دانشجویان" به این نتیجه رسیدند که آموزش فراشناخت بر یادگیری خودراهبر دانشجویان تأثیر دارد، غلام‌شاهیان و اوجی‌نژاد (۲۰۱۶) که در پژوهش خویش آموزش فراشناخت را بر یادگیری خودگردان دانش‌آموزان دختر کلاس ششم منطقه دو شهر شیراز مؤثر دانستند، بایان‌دیر و داگال (۲۰۱۶) که در پژوهش خود به این یافته رسیدند میان سطوح آگاهی فراشناختی و یادگیری خودراهبر ارتباط مستقیم وجود دارد و سعید و همکاران (۱۳۹۴) که در مطالعه خود به تأثیر آموزش راهبردهای شناختی و فراشناختی بر یادگیری خودراهبر دانشجویان دانشگاه پیام نور رفسنجان اذعان داشتند.

در تبیین این یافته پژوهش می‌توان گفت که برای این که یادگیری انگیزه، عمق و ماندگاری بیشتری داشته باشد، لازم است که فراگیران مهارت‌های یادگیری خودراهبر را بیاموزند و همچنین مهارت‌های یادگیری خودراهبر به فراگیران در کسب دانش، مهارت و نگرش‌های خاص در رشد شخصی و حرفه‌ای‌شان کمک بسیاری خواهند کرد. بنابراین لازم است که توانمندسازی دانش‌آموزان برای کسب مهارت‌های لازم برای خودراهبر شدن در یادگیری، یکی از اهداف نهایی برنامه‌های آموزشی باشد. از این‌رو تغییر و تبدیل یاددهی به یادگیری ضرورت خواهد یافت. این گذر از یاددهی به یادگیری مستلزم آن است که فراگیر شیوهٔ آموختن را بیاموزد (ویلیامسون<sup>۱</sup>، ۲۰۰۷). همچنین فراشناخت یا یادگیری چگونه یاد گرفتن سبب می‌شود که فراگیر به‌طور مؤثر در یادگیری، خودراهبر شود. یا به بیانی دیگر فراشناخت موتوری است که خودراهبری را به حرکت در می‌آورد (ریو، نیکس و هام<sup>۲</sup>، ۲۰۰۳). بنابراین می‌توان انتظار داشت که با پیشرفت و رشد مهارت‌های فراشناختی به‌عنوان توانمندیها و قابلیت‌های تأثیرگذار بر خودراهبری، سطوح یادگیری خودراهبر در دانش‌آموزان ارتقا یابد.

یافتهٔ دیگر پژوهش حاضر این بود که شرکت‌کنندگان در دوره آموزشی راهبردهای فراشناختی بیشتر از افرادی که در این دوره شرکت نکرده بودند گرایش به تفکر نقادانه داشتند. این یافته از پژوهش را می‌توان با پژوهش‌های زیر همسو دانست: آکیوز و همکاران (۲۰۱۵) که

1. Williamson
2. Reeve, Nix & Hamm

در پژوهش خویش نشان دادند که راهنماییهای فراشناختی در محیطهای یادگیری آنلاین بر گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان مؤثر است، مگنو (۲۰۱۰) که در مطالعه خود نشان داد فراشناخت بر تفکر انتقادی دانشجویان اثر مستقیم دارد، دامایانی و همکاران (۲۰۱۹) که در پژوهش خود نشان دادند آموزش مواد براساس راهبردهای فراشناختی منجر به بهبود تفکر انتقادی یادگیرندگان می‌شود و تحقیق انتظاری و فروزنده (۱۳۹۶) با عنوان "اثر بخشی آموزش مهارتهای شناختی و فراشناختی بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان تیزهوش و عادی" که در آن نشان دادند که آموزش مهارتهای فراشناختی بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان تیزهوش و عادی مؤثر است و این تأثیر در دانش‌آموزان تیزهوش بیشتر است.

در تبیین این یافته از پژوهش می‌توان چنین گفت که طبق یافته‌های الیس و هادسون<sup>۱</sup> (۲۰۱۰) و پاپاجورجیو و ولز<sup>۲</sup> (۲۰۰۹) از جمله عوامل بسیار مهم در شیوه‌های مقابله‌های مؤثر افراد که موفقیت تحصیلی و موفقیت در سایر زمینه‌های شغلی را در پی دارد فراشناخت است. آلجی و یوکسل (۲۰۱۲)، اسوالندر و تاوبه (۲۰۰۷) و پرویز و شریفی (۱۳۹۰) نتیجه گرفتند که مهارتهای فراشناختی بر موفقیت تحصیلی فراگیران مؤثرند، بنابراین استفاده مؤثر از تواناییهای فراشناختی بهبود عملکرد دانش‌آموزان را در پی دارد و به آنان برای یادگیری بهتر و مؤثرتر انگیزه می‌دهد. همچنین فراشناخت به‌عنوان مؤلفه‌ای مؤثر بر اندیشیدن، دربرگیرنده آگاهی از تفکر و یادگیری شخصی و همچنین کنترل، ارزیابی و نظم‌دهی به یادگیری است. فراگیرانی که از کنترل فراشناختی رشد یافته‌ای درباره خود، تکالیف و راهبردها برخوردارند، می‌توانند یادگیری و خوداثر بخشی عملی خود را افزایش دهند. رشد فراشناخت که رشد تفکر انتقادی و قدرت ارزشیابی و قضاوت را در پی دارد در احساس خوداثر بخشی، یعنی در قضاوت و نقد درباره تواناییهای فردی اثرگذار است و منجر به موفقیت می‌شود، به این دلیل که توجه به خوداثر بخشی یکی از مهم‌ترین عوامل تلاش و تکاپو برای موفقیت است (جوانمرد، رضایی و حبیب‌زاده ملکی، ۱۳۹۳).

یافته دیگر پژوهش حاضر این بود که شرکت‌کنندگان در دوره آموزشی راهبردهای فراشناختی بیشتر از افرادی که در این دوره شرکت نکرده بودند، از خلاقیت برخوردار شدند. این یافته از پژوهش را می‌توان همسو دانست با پژوهشهای کیم و لی (۲۰۱۸) و گوتیئرز-براجوس و همکاران (۲۰۱۳) که در بررسی خود نشان دادند که آموزش فراشناخت بر رفتارهای خلاقانه اثر مستقیم دارد، قلتاش و همکاران (۱۳۸۹) که در مطالعه خویش با عنوان "تأثیر آموزش راهبردهای فراشناخت بر عملکرد تحصیلی و خلاقیت دانش‌آموزان پسر پایه پنجم ابتدایی" به تأثیر آموزش راهبردهای فراشناختی بر افزایش خلاقیت دانش‌آموزان اذعان داشتند، کرمی و همکاران (۱۳۹۲) که در پژوهش خویش به این یافته رسیدند که آموزش راهبردهای شناختی

1. Ellis & Hudson

2. Papageorgiou & Wells

و فراشناختی منجر به خلاقیت در دانش‌آموزان می‌شود و هارگروو و نیتفلت (۲۰۱۵) که در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که آموزش راهبردهای فراشناختی منجر به افزایش حل مسأله خلاقانه از سوی فراگیران می‌شود.

در توجیه این یافته از پژوهش می‌توان گفت که فراشناخت عناصر برنامه‌ریزی، وارسی و کنترل فعالیت‌های خاص را در ایجاد و معرفی ایده‌های جدید درگیر می‌کند (یانسن<sup>۱</sup>، ۲۰۰۰). فعالیت‌های خلاقانه که شامل ایده‌ها و اعمال غیرقابل پیش‌بینی و نو هستند رفتارهای متنوعی را ایجاد می‌کنند (کانت<sup>۲</sup>، ۱۹۸۸). در این فرایند راهبردهای فراشناختی نقشی بسیار مهم را بازی می‌کنند. به عبارت دیگر راهبردهای فراشناخت منجر به افزایش رفتارهای خلاقانه در جهتی منظم، سازمان‌یافته و پایدار می‌شوند. همچنین انسان وقتی که با موقعیتی غیرقابل پیش‌بینی روبه‌رو می‌شود از توانایی انعطاف‌پذیری شناختی برخوردار است که متأثر از فرایندهای فراشناختی است (کانیاس<sup>۳</sup> و همکاران، ۲۰۰۵)، بنابراین امکان شناسایی جایگزین‌های مناسب در موقعیت را دارد و به افراد این امکان را می‌دهد که بتوانند چگونه با موقعیت‌های حل مسأله روبه‌رو شوند و ضمن تعیین ماهیت مسأله یا موقعیت مبهم با توجه به شرایط تدابیر لازم را برای حل آن بیندیشند، بنابراین دور از انتظار نیست که آموزش راهبردهای فراشناختی منجر به افزایش خلاقیت دانش‌آموزان شود.

از محدودیت‌های این مطالعه که در تعمیم نتایج باید آنها را مدنظر داشت احتمال امتناع از ارائه پاسخ‌های صحیح به پرسشنامه‌ها در افراد مورد مطالعه و عدم تجانس وضعیت اقتصادی و اجتماعی شرکت‌کنندگان در گروه آزمایش است که می‌تواند برای تعمیم نتایج محدودیت ایجاد کند. علاوه بر اینها شرکت‌کنندگان در این پژوهش به دانش‌آموزان پسر ۱۷-۱۵ سال محدود بودند. با توجه به محدودیت‌های بالا، یافته‌های این پژوهش را نمی‌توان به گروه‌های جنسی، سنی و مقاطع تحصیلی دیگر تعمیم داد. براساس نتایج این مطالعه پیشنهاد می‌شود که دوره‌های ضمن خدمت و کارگاه‌های آموزشی راهبردهای فراشناختی برای آگاهی بیشتر معلمان از این راهبردها و استفاده از آنها برگزار شود، کتب و مواد آموزشی برای آموزش راهبردهای فراشناختی متناسب با سن مخاطبان تدوین شود، مسئولان و سیاستگذاران آموزشی محتوای کتاب‌های درسی را مطابق با راهبردهای فراشناختی تنظیم کنند و به‌منظور شناسایی دانش‌آموزان با عملکرد پایین از لحاظ مهارت‌های فراشناختی در محیط‌های آموزشی و مدارس آزمون‌های مهارت‌های شناختی و فراشناختی در مدارس اجرا شود. همچنین تأکید معلمان به جای حجم یادگیری یادگیرندگان بر روش‌های یادگیری و افزایش مهارت‌های آنان در یادگیری باشد.

1. Janssen
2. Kanter
3. Cañas

- احدی، مریم؛ رضایی، نورمحمد؛ دلاور، علی و پادروند، نادر. (۱۳۹۲). آموزش خلاقیت به دانش‌آموزان و تأثیر آن بر افزایش سطح مؤلفه‌های سیالی، ابتکار، انعطاف و بسط. *مجله ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی*، ۱(۱)، ۱-۱۸.
- امیرپور، برزو. (۱۳۹۱). رابطه تفکر انتقادی و ابعاد آن با شادکامی و عزت‌نفس اجتماعی دانشجویان. *فصلنامه راهبردهای آموزش*، ۵(۳)، ۱۴۳-۱۴۷.
- انتظاری، سمیرا و فروزنده، الهام. (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش مهارت‌های شناختی و فراشناختی بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان تیزهوش و عادی. *فصلنامه مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۳(۲)، ۸۷-۱۰۱.
- پرویز، کورش و شریفی، مسعود. (۱۳۹۰). رابطه راهبردهای شناختی و فراشناختی با میزان موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان شهری و روستایی مقطع متوسطه. *فصلنامه راهبردهای آموزش*، ۴(۱)، ۱-۶.
- پیرخانسی، علیرضا؛ برجلی، احمد؛ دلاور، علی و اسکندری، حسین. (۱۳۸۸). تأثیر آموزش خلاقیت بر مؤلفه‌های فراشناختی تفکر خلاق دانشجویان. *فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی*، ۳(۲)، ۵۱-۶۱.
- جوانمرد، غلامحسین؛ رضایی، اکبر و حبیب‌زاده ملکی، رسول. (۱۳۹۳). تأثیر آموزش مهارت‌های فراشناختی بر جنبه‌های حافظه آشکار در دانش‌آموزان متوسطه. *مجله پژوهش‌های کاربردی در روانشناسی تربیتی*، ۱(۱)، ۶۰-۷۰.
- دلاورپور، محمدآقا. (۱۳۷۶). پیش‌بینی آگاهی فراشناختی و پیشرفت تحصیلی بر اساس جهت‌گیری هدف پیشرفت. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- سعید، نسیم؛ علی‌نژاد، مهرانگیز و گودرزی، ماندانا. (۱۳۹۴). اثربخشی آموزش راهبردهای شناختی، فراشناختی بر آمادگی یادگیری خودراهبر دانشجویان. *مجله میان رشته‌ای آموزش مجازی در علوم پزشکی*، ۶(۱)، ۳۹-۴۷.
- صفرزاده، سحر و مرعشیان، فاطمه‌سادات. (۱۳۹۴). رابطه تفکر انتقادی و فراشناخت با موفقیت تحصیلی در دانشجویان دختر. *فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ*، ۷(۲۵)، ۲۹-۴۳.
- طباطبایی، زهرا. (۱۳۹۴). *میزان انطباق سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با شاخص‌های خودراهبری و خلاقیت*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- عابدی، جمال. (۱۳۷۲). خلاقیت و شیوه‌ای نو در اندازه‌گیری آن. *پژوهش‌های روان‌شناختی*، ۲(۱ و ۲)، ۴۶-۵۴.
- علیپور، وحیده. (۱۳۹۵). بررسی کیفی موانع تفکر انتقادی در برنامه درسی آموزش متوسطه از دیدگاه متخصصان برنامه درسی. *پژوهش‌های کیفی در برنامه درسی*، ۱(۳)، ۱۰۹-۱۲۶.
- غریبی، حسن و نقشبندی، فریدون. (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش راهبردهای فراشناختی بر باورهای معرفت‌شناختی دانش‌آموزان دختر. تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۵(۲)، ۹۳-۱۰۹.
- قلتاش، عباس؛ اوجی‌نژاد، احمدرضا و برزگر، محسن. (۱۳۸۹). تأثیر آموزش راهبردهای فراشناخت بر عملکرد تحصیلی و خلاقیت دانش‌آموزان پسر پایه پنجم ابتدایی. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تنکابن*، ۱(۴)، ۱۱۹-۱۳۵.
- قمی، مهین؛ مسلمی، زهرا و محمدی، سید داود. (۱۳۹۵). بررسی رابطه راهبردهای فراشناختی با یادگیری خود راهبر در بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم. *دوماهنامه علمی پژوهشی راهبردهای آموزش در علوم پزشکی*، ۹(۴)، ۲۴۸-۲۵۹.

- کریمی، بختیار؛ کریمی، آزادالله و هاشمی، نظام. (۱۳۹۲). اثربخشی آموزش راهبردهای شناختی و فراشناختی بر خلاقیت و خودپنداره تحصیلی. *فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی*، ۲ (۴)، ۱۲۱-۱۳۹.
- گل‌دور، جان ای. و برونینگ، راجر اچ. (۱۹۹۰). *روان‌شناسی تربیتی: اصول و کاربرد آن*، ترجمه علینقی خرازی (۱۳۷۵). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- متحدی، علیرضا. (۱۳۸۶). بررسی مقایسه‌ای فراشناخت و انگیزش در دانش‌آموزان دختر و پسر شهری و روستایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- محمدی‌مهر، مزگان؛ ملکی، حسن؛ عباس‌پور، عباس و خوشدل، علیرضا. (۱۳۹۰). جستاری بر شایستگی‌های مورد نیاز یادگیری مادام‌العمر در دانشجویان پزشکی عمومی. *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*، ۱۱ (۸)، ۹۶۰-۹۷۵.
- نادی، محمدعلی و سجادیان، ایلناز. (۱۳۸۵). هنجاریابی مقیاس سنجش خودراهبری در یادگیری، در مورد دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شهر اصفهان. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۵ (۱۸)، ۱۱۱-۱۳۴.
- نادی، محمدعلی؛ گردان‌شکن، مریم و گل‌پور، محسن. (۱۳۹۰). تأثیر آموزش تفکر انتقادی، حل مسأله و فراشناخت بر یادگیری خودراهبر در دانشجویان. *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۲ (۱ و ۲)، ۵۳-۶۱.

- Akyüz, H. İ., Samsa Yetik, S., & Keser, H. (2015). Effects of metacognitive guidance on critical thinking disposition. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi (PEGEM Journal of Education and Instruction)*, 5(2), 133-148.
- Alcı, B., & Yüksel, G. (2012). An examination into self-efficacy, metacognition and academic performance of pre-service ELT students: Prediction and difference. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1), 143-165.
- Auzmendi, E., Villa, A., & Abedi, J. (1996). Reliability and validity of a newly constructed multiple-choice creativity instrument. *Creativity Research Journal*, 9(1), 89-95.
- Baker, L. (1989). Metacognition, comprehension monitoring, and the adult reader. *Educational Psychology Review*, 1(1), 3-38.
- Bayındır, D., & Dağal, A. B. (2016). The investigation of the relationship between the level of metacognitive awareness, self-directed learning readiness and academic achievement of preschool teacher candidates. *Universal Journal of Educational Research*, 4(11), 2533-2540.
- Bretsch, K. (2017). *The impact of metacognitive learning of reading on students' cross curricular success*. MSc. Thesis, State University of New York.
- Cadorin, L., Suter, N., Dante, A., Williamson, S. N., Devetti, A., & Palese, A. (2012). Self-directed learning competence assessment within different healthcare professionals and amongst students in Italy. *Nurse Education in Practice*, 12(3), 153-158.
- Cañas, A. J., Carff, R., Hill, G., Carvalho, M., Arguedas, M., Eskridge, T. C., ... & Carvajal, R. (2005). Concept maps: Integrating knowledge and information visualization. In S.-O. Tergan, & T. Keller (Eds.), *Knowledge and information visualization: Searching for Synergies*. Springer Lecture Notes in Computer Science: Heidelberg/NY, 2005, 205-219.
- Celuch, K., Black, G., & Warthan, B. (2009). Student self-identity as a critical thinker: The influence of attitudes, attitude strength, and normative beliefs. *Journal of Marketing Education*, 31(1), 31-39.
- Coutinho, S. A. (2006). The relationship between the need for cognition, metacognition, and intellectual task performance. *Educational Research and Reviews*, 1(5), 162-164.
- Cross, D. R., & Paris, S. G. (1988). Developmental and instructional analyses of children's metacognition and reading comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 80(2), 131-142.

- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. New York: Harper Perennial.
- Damayanti, I., Caswita, C., & Noer, S. H. (2019). Teaching material based on metacognitive strategies to improve student's critical thinking ability. In *Proceedings of the 3rd Asian Education Symposium (AES 2018)* (pp. 458-462). Atlantis Press.
- Ellis, D. M., & Hudson, J. L. (2010). The metacognitive model of generalized anxiety disorder in children and adolescents. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 13(2), 151-163.
- Emir, S. (2009). Education faculty students' critical thinking disposition according to academic achievement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 2466-2469.
- Facione, P. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. Research findings and recommendations*. (The Delphi Report). American Philosophical Association.
- Fisher, M., King, J., & Tague, G. (2001). Development of a self-directed learning readiness scale for nursing education. *Nurse Education Today*, 21(7), 516-525.
- Flavell, J. H. (1976). Metacognitive aspects of problem solving. In L. Resnick (Ed.), *The nature of intelligence* (pp. 231-235). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Gholamshahian, Z., & Aojinejad, A. (2016). The effect of metacognition on educational performance and self-directed learning in sixth grade female students of Shiraz zone two. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(2 S2), 49-53.
- Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. McGraw-Hill.
- Gutierrez-Braojos, C., Salmeron-Vilchez, P., Martin-Romera, A., & Salmeron, H. (2013). Direct and indirect effects between thinking styles, metacognitive strategies and creativity in college students. *Anales de Psicología*, 29(1), 159-170.
- Hargrove, R. A., & Nietfeld, J. L. (2015). The impact of metacognitive instruction on creative problem solving. *Journal of Experimental Education*, 83(3), 291-318.
- Hennessey, B. A. & Amabile, T. M. (2010). Creativity. *Annual Review of Psychology*, 61, 569-598.
- Jacob, S. M. (2012). Mathematical achievement and critical thinking skills in asynchronous discussion forums. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 31, 800-804.
- Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73(3), 287-302.
- Joseph, N. (2009). Metacognition needed: Teaching middle and high school students to develop strategic learning skills. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 54(2), 99-103.
- Kanter, R. M. (1988). When a thousand flowers bloom: Structural, collective, and social conditions for innovation in organizations. In B. M. Staw, & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational Behavior* (Vol. 10, pp. 169-211). Greenwich, CT: JAI Press.
- Kim, D., & Lee, D. (2018). Impacts of metacognition on innovative behaviors: Focus on the mediating effects of entrepreneurship. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(2), 18.
- Kuhn, D. (1989). Children and adults as intuitive scientists. *Psychological Review*, 96(4), 674-689.
- Kuloğlu, N., & Asasoglu, A. O. (2010). Indirect expression as an approach to improving creativity in design education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 1674-1686.
- Kutluturk, S., & Yumru, H. (2017). Cognitive and metacognitive strategy training to enhance freshmen's reading skills. *International Journal of Language and Literature*, 5(1), 7-15.
- Lee, A., & Boyle, P. (2008). Quality assurance for learning and teaching: A systemic perspective. *Ideas on Teaching*, 6, 82-94.
- Lucas, B. (2019). *The impact of critical and creative thinking on achievement in literacy and numeracy: An*

- initial review of the evidence.* Melbourne: Victorian Curriculum and Assessment Authority.
- Magno, C. (2010). The role of metacognitive skills in developing critical thinking. *Metacognition and Learning*, 5(2), 137-156.
- Morris, T. H. (2019). *Facilitating self-directed learning in adult and vocational education.* (Doctoral dissertation). University of Kaiserslautern.
- Papageorgiou, C., & Wells, A. (2009). A prospective test of the clinical metacognitive model of rumination and depression. *International Journal of Cognitive Therapy*, 2(2), 123-131.
- Paris, S. G., & Jacobs, J. E. (1984). The benefits of informed instruction for children's reading awareness and comprehension skills. *Child Development*, 55(6), 2083-2093.
- Paris, S. G., & Paris, A. H. (2001). Classroom applications of research on self-regulated learning. *Educational Psychologist*, 36(2), 89-101.
- Paul, R., & Elder, L. (2019). *A guide for educators to critical thinking competency standards: Standards, principles, performance indicators, and outcomes with a critical thinking master rubric.* Rowman & Littlefield.
- Plants, R. T. (2000). *The relationship of motivation and metacognition to academic performance in graduate medical education.* Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences, 61(3-A), 884.
- Popil, I. (2011). Promotion of critical thinking by using case studies as teaching method. *Nurse Education Today*, 31(2), 204-207.
- Reeve, J., Nix, G., & Hamm, D. (2003). Testing models of the experience of self-determination in intrinsic motivation and the conundrum of choice. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 375-392.
- Ricketts, J. C. (2003). *The efficacy of leadership development, critical thinking dispositions, and student academic performance on the critical thinking skills of selected youth leaders.* (Doctoral dissertation). University of Florida.
- Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19(4), 460-475.
- Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*, 7(4), 351-371.
- Stapleton, P. (2011). A survey of attitudes towards critical thinking among Hong Kong secondary school teachers: Implications for policy change. *Thinking Skills and Creativity*, 6(1), 14-23.
- Sternberg, R. J. (2018). A triangular theory of creativity. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 12(1), 50-67.
- Swalander, L., & Taube, K. (2007). Influences of family based prerequisites, reading attitude, and self-regulation on reading ability. *Contemporary Educational Psychology*, 32(2), 206-230.
- Taheri, P., Zarei, A. A., & Hedayat Zadeh, M. (2019). A qualitative study of the impact of cognitive and metacognitive strategies on EFL learners' listening comprehension. *Roshd FLT*, 33(3), 1-11.
- Wechsler, S. M., Saiz, C., Rivas, S. F., Vendramini, C. M. M., Almeida, L. S., Mundim, M. C., & Franco, A. (2018). Creative and critical thinking: Independent or overlapping components?. *Thinking Skills and Creativity*, 27, 114-122.
- Williamson, S. N. (2007). Development of a self-rating scale of self-directed learning. *Nurse Researcher*, 14(2), 66-83.